

ƏQLİ İNKİŞAFIN QANUNAUYGUNLUQLARININ MÜQAYSƏLİ XARAKTERİSTİKASI (NORMA VƏ PATALOGİYA)

Açar sözlər: əqli, psixi, şəxsiyyət, inkişaf

Keywords: intellectual, mental, personality, development

Ключевые слова: умственное, психологический, личность, развитие

Əqli inkişafdan geri qalmanı səciyyələndirən bəzi xarakter əlamətlər var. Əksərən bu kimi insanlar başqalarının yardımı olmadan bir iş görməkdə çətinlik çəkirlər. Çox vaxt isə məntiqsiz hərəkətlər edirlər. O cümlədən say, zaman və böyüklük ölçülərindən istifadə zamanı çətinliklə qarşılaşırlar. Yəni, diqqəti mərkəzləşdirə bilmir, təfəkkür sferasında analiz, sintez, ümumiləşdirmə proseslərində çətinlik yaşayırlar. Eyni zamanda onlarda problem yaşayanlarda iradə və emosional sferada kasadlıq, təsəvvür etmədə çətinlik, tez təsir altına düşmə kimi də negativ hallar nəzərə çarpır.

Əqli inkişafdan geri qalan uşaqların psixi proseslərinin və təlim imkanlarının araşdırılması zamanı idrakında, emosional-iradə sferalarında, davranışlarında və şəxsiyyətlərində bəzi spesifik özəlliklər aşkar edilmişdir. Psixi ləngiməsi olan uşaqlar aşağıdakı özəlliklərə malikdir:

- Yüksək zəiflik nəticəsində iş qabiliyyətinin zəif olması;
- İradə və emosiyaların zəifliyi nəzərə çarpır;
- Söz ehtiyatının azlığı;
- İntellektual fəaliyyətin zəif olması;
- Oyun fəaliyyəti natamam formalaşır;
- Hafizənin bütün növlərində inkişafsızlıq nəzərə çarpır;
- Özünə nəzarət səviyyəsi aşağı olur;
- Məktəb təlimi üçün analiz, sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə kimi təfəkkür əməliyyatı yaranmış olur.

Əqli cəhətdən zəif uşaqlardan fərqli olaraq psixi inkişaf ləngiməsi olan uşaqların öyrənmə qabiliyyəti nisbətən yüksək olur, müəllimin və böyüklərin yardımından daha doğru şəkildə faydalana bilirlər. Oxu, yazı hesabın öyrənilməsi zamanı psixi inkişafın ləngiməsi olan uşaqlarda da əqli olaraq geri qalan uşaqlar kimi səhvlər müşahidə edilir, ancaq keyfiyyətə onlardan fərqlənir. Misal üçün: Psixi inkişaf ləngiməsi olan uşaqlar zəif oxu texnikasına baxmayaraq, oxuduqlarını anlamağa cəhd edirlər, mətni yenidən oxuyurlar. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar isə oxuduqlarını anlamağa bilmirlər.

Normal inkişaf zamanı, inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarını bütün eynicinsli canlıların inkişafında görmək mümkündür. Yaş xüsusiyyətləri, orqanizmin inkişaf etmə sürəti əvvəlcədən təyin edilmiş qanunauyğunluq şəklində təşəkkül edir. İnkışafın fərdi xüsusiyyətləri kənara çıxma sayılır. Uşağın doğulduğu ortamın, genetik faktorların təsiri onun inkişafının bəzi qismlərini özünəməxsus şəkildə aparır və nəticədə bu bir daha göstərir ki, qanunauyğunluq mövcud olsa da inkişafın fərdi xüsusiyyətlərini inkar etmək qeyri-mümkündür.

Psixi inkişafa aid əksər mütəxəssislər tədqiqat aparmış və bu mövzu ilə bağlı bəzi nəzəriyyələr vermişlər. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq.

S.L.Rubinşteyn bu cür qeyd edir: “ Böyüyən uşağın istənilən inkişaf dövrü pillə və o biri pilləyə keçiddir. Bu səbəbdən də hər yaşın tərifini sabit ola bilməz; o hər dövrə əsas olan əsas dəyişiklərdən təşkil edilmişdir “

L.S.Vıqotskiya görə, psixi inkişaf prosesi bioloji və sosial faktorların vəhdəti kimi özünü göstərir. Ancaq, bu genetik və sosial amillərin sadə mexaniki və yaxud sabit birləşməsi deyil, bu proses mürəkkəb, təbəqələşdirilmiş, dinamik vəhdət sayılmalıdır. O cümlədən istənilən psixi prosesin inkişafının müxtəlif dövrlərində sosial mühitin təsiri də fərqli olur.

Uşağın psixi inkişafına aid A.N.Leontyev belə vurğulayır: “ uşağın psixi inkişafını onun şəxsi həyatı, bu həyatdakı gerçək proseslər, uşağın daxili, xarici fəaliyyətinin inkişafı müəyyən edir “. O cümlədən, o uşağın “Aparıcı fəaliyyət” anlayışına xüsusi nəzər salaraq vurğulayır ki, o, psixi inkişafın istənilən dövründə uşağın ətrafa məhz bu mərhələdə olan yanaşması ilə, həmin mərhələyə məxsus olan əsas fəaliyyəti ilə təyin edilir. İnkışafın bir mərhələsindən başqa mərhələsinə keçidin əlaməti isə məhz uşağın ətrafa olan aparıcı münasibətin və əsas fəaliyyətin dəyişməsidir.

P.P.Blonski, L.S.Vıqotski, A.N.Leontyev, D.B.Elkonin uşağın psixi inkişafının dövrləşməsinə xüsusi nəzər salırlar. Uşağın inkişaf mərhələləri indiki şəraitdə daha çox D.B.Elkonin irəli sürdükli etdiyi təsnifata əsaslanır. Biz yaş mərhələlərinin inkişaf əlamətlərini öyrənərək hansı dövrdə psixi funksiyaların nə qədər inkişaf etməsi və yaxud geriləməsinə təyin edə bilərik, Misal üçün: məktəbəqədər yaş dövründə uşağın psixi proseslərinin əlamətlərini açıq-aşkar görə bilərik. Bu proseslərin normaya uyğunluğunun olub - olmamasını bilmək üçün isə uşağın bu yaş dövründə matorikasının inkişaf əlamətlərini, nitq inkişafını, dərk etmə fəaliyyətinin əlamətlərini və başqa proseslərin inkişaf səviyyəsini bilmək vacibdir. İnkişaf yaşa uyğun baş vermirsə bu artıq psixi proseslərin ləngiməsinə təkan verir.

Rüşeymin ana bətninə düşdüyü vaxtdan ölən vaxtadək keçdiyi inkişaf yolu ontogenetik inkişaf sayılırsa, bu inkişaf zamanı meydana çıxan kənarçıxmalar isə dizontogenetik inkişafa nədən olur. O cümlədən, hər iki inkişafı normaya uyğun və yaxud qüsurlu inkişaf adlandırmaq olar. Normal inkişafın qanunauyğunluqlarını bilmədən atipik inkişafa sahib uşaqları öyrənə bilmərik. Bu səbəbdən də bir çox kitablarda norma ilə patologiya müqayisəli xarakteristika formasında təqdim edilir.

Tipik və atipik uşaqların psixofiziki inkişafının qanunları demək olar eynidir və deyə bilərik ki, hər bir pozulma inkişafın gedişini əsaslı şəkildə dəyişir. Atipik inkişafın strukturuna eyni zamanda sosial amillər, başqa sözlə desək təlim, tərbiyə və korreksiya şəraiti təsir edir.

İ.P.Pavlovun “ Hər bir şey hərəkətsiz, sərt qalmır, hər şey yaxşıya doğru dəyişə bilər, təkə lazımı şərtlər yaradılsa” sözlərinə əsasən vurğulamaq olar ki, uşaqlarla tərbiyə və korreksiya işi doğru şəkildə qurularsa, qüsurun azalması və stabilləşməsi üçün kompensator və potensial imkanlar mövcuddur. Psixi inkişafın mühüm əlaməti psixi funksiyaların tək kəmiyyətə görə deyil, həmçinin keyfiyyətə qarşılıqlı təsirdə dəyişməsidir.

Vurğulamaq olar ki, uşaqlar dünyaya tam formalaşmış, funksiyaların icra edə bilən orqan və yaxud analizatorlarla gəlir. Psixi proseslərin, beyin sistemlərinin və funksiyaların inkişafı bütün uşaqlarda eyni deyildir. Proseslər adekvat və yaxud qeyri adekvat, bəzi vaxtlar isə formalaşmamış və inkişaf etməmiş ola bilər. Bu səbəbdən də psixi inkişafda ləngimə, bu proseslərin pozulmasına yol açır və normadan kənara çıxma halı yaranmış olur.

Məlumdur ki, uşağın əqli inkişafı nitqin inkişafı və emosional sahənin inkişafı ilə əlaqədə baş verir. Sensor pozulması olan uşaqda intellektual inkişafın ləngiməsi də nəzərə çarpacaq. Onda bu qüsür ikincili qüsür sayılır. Ancaq intellektual çatışmazlıq beyin qabığının xüsusi strukturlarının çatışmazlığı ilə şərtlənərsə, onda bu qüsür ilkin qüsür sayılır. Atipik inkişafın bütün növlərində nəzərə çarpan ortaq xüsusiyyət ilkin qüsurun olmasıdır. Patoloji inkişafın əsası olan ikinci dərəcəli pozulmalar ilkin qüsurun aşkarlanmasından asılıdır. İlkin qüsür nə qədər tez yaranıbsa, bir o qədər də ikinci dərəcəli pozulmalar ağır formada özünü biruzə verir və normal inkişaf kobud olaraq pozulur.

L.S.Vıqotski vurğulayır ki, psixi proseslərin inkişafını təkə bioloji inkişafa əsaslanan saymaq doğru deyil, bu mürəkkəb proseslər ünsiyyətdə, cəmiyyətdə mühitin təsiri nəticəsində yaranıb, inkişaf edir və təşəkkül edir. Atipik inkişafda da bu proseslərin ardıcılığı prinsipi və yaşayış uyğunluğu normada olduğu kimi, eyni qanunlara uyğun olaraq baş verir. Bir neçə halda inkişaf istənilən bir istiqamətdə pozularaq, psixi fəaliyyətin başqa sahələrində inkişafın hiss oluna biləcək şəkildə ləngiməsinə şərait yadırır. Normal inkişaf edən uşaqlarda psixi inkişaf vaxtı intellektual törəmələr yaranır. Patologiyalı uşaqlarda isə hər qeyri – normal proses və yaxud funksional pozulma - şəxsiyyətin və ümumilikdə, davamlı psixi inkişafa əsaslanaraq gedir və ona təsirsiz qalmır.

Psixi inkişafın tempinin pozulması əsas və törəmə pozulma kimi baş verə bilər. Əsas simptom olaraq bir sıra durumlarda hallarda bu pozulma endogen və ekzogen etioloji faktorların təsiri ilə peyda ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. “Anomal inkişafın psixologiyası “ – E. İ. Şəfiyeva – Bakı 2012
2. “ Əqli və fiziki inkişafı ləngiyən uşaqların diaqnostikası və korreksiyası “ – Səməd Qasımov, Elmira Kərimova – Bakı 2004
3. “ Əlahiddə pedaqogikanın əsasları “ – Səməd Qasımov, Yusif Talıbov – Bakı 2000
- “ İnkişaf və yaş psixologiyası “ – Mirələm Vəliyev, Azər Mustafayev
4. “ Uşaq psixologiyası “ – Mirələm Vəliyev, Azər Mustafayev – Bakı 2011

**Comparative characteristics of natural intellectual development
(norm and pathology)**

Summary

In children, in addition to physiological development, natural psychological development is also carried out on the basis of age principles. Due to the factors affecting the violation of mental development, the pace of psychological development processes changes when mental development is impaired, cognitive activity (thinking, imagination, attention, memory), not formed behavior of the emotional-volitional sphere, manifests itself during speech reproduction. And this is a distinctive indicator of children from children with normal development, if to say differently, characterized as atypical development. In contrast to their peers, children are characterized by signs of the younger generation and in total it is considered beyond the normal development and is evaluated as atypical development. To distinguish the norm from pathology, first we need to deeply examine the natural child development. If we are talking about the identification of pathology, it must necessarily be carried out against the background of a comparison of normal development.

**Сравнительная характеристика закономерности умственного развития
(норма и патология)**

Резюме

Помимо физического развития, психологическое развитие детей также происходит на основе возрастного принципа. Факторы, способствующие нарушению психического развития, также приводят к изменению темпа развития психологических процессов в отличие от своих сверстников, детям присущи признаки периода младшего возраста, что в результате выходит за грань нормы и оценивается как атипичное развитие. Нарушение психического развития проявляется в познавательной деятельности (память, мышление, внимание, воображение), в несформированной эмоционально-волевой сфере, и в речевой деятельности. Это является отличительным признаком детей от детей с нормальным развитием, иными словами, характеризуется как атипичное развитие. Выявление патологии должно осуществляться в сравнении с нормальным развитием.

Rəyçi: dos.N.T Hüseynova